

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی

در دوران دفاع مقدس با بهره‌گیری از روش FAHP

هادی مراد پیری^۱، مهدی حشمتی جدید^۲، پوریا فرح‌گل^۳، مهدی صباغی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۹

چکیده:

یکی از ابعاد امنیت ملی، امنیت داخلی است. امنیت داخلی به خودی خود و ناخودآگاه استقرار نمی‌یابد، لذا عواملی سبب تاب‌آوری این نوع از امنیت می‌شوند. از دوره‌های تاریخی و زمانی که امنیت داخلی ایران دچار نوسان و تهدید می‌شد، دوران دفاع مقدس می‌بود. تجزیه و تحلیل دفاع مقدس با رویکرد نتیجه‌گرا، حاکی از آن است که امنیت داخلی در آن دوران پرتنش با وجود عواملی استقرار یافته است. بنابراین هدف در این پژوهش، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دوران دفاع مقدس با روش تحلیل سلسله مراتبی تصمیم‌فازی (FAHP) می‌باشد. شناسایی و روایی داده‌های جمع‌آوری شده با نظرخواهی خبرگان (فرماندهان وقت و یا مسئولان حاضر با تجربه دوران دفاع مقدس) همراه بود. پس از پالایش بیش از ۱۰۰ عامل و محاسبه نرخ سازگاری آن‌ها، نهایتاً ۲۸ عامل جهت پژوهش حاضر از پایایی لازم برخوردار بودند. پس از فازی‌زدایی عوامل و تعیین وزن اولیه هر یک، وزن نهایی و رتبه هر معیار مشخص شد. یافته‌ها حاکی از آن بود که قدرت بالای بسیج‌گری امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و رهبری ایشان، رتبه ابتدایی و بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود به صورت بهینه، رتبه انتهایی را به خود اختصاص داده‌اند.

واژگان اصلی: تاب‌آوری، امنیت داخلی، دفاع مقدس، FAHP.

۱. دانشیار مدیریت دفاعی دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)، تهران، ایران

۲. عضو هیات علمی دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

mehdiheshmati64@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری مدیریت دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)، تهران، ایران

۴. عضو هیات علمی دانشکده امنیت دانشگاه افسری امام حسین (ع)، تهران، ایران

مقدمه

بحران‌هایی از قبیل جنگ، تهدید تروریسم و... مفهوم تاب‌آوری ملی را به چالش کشیده‌اند که نشان می‌دهد واژه تاب‌آوری نه تنها در ادبیات روانشناسی، بلکه در گفتمان سیاسی معاصر حائز اهمیت است. تاب‌آوری، پیامد سازگاری فردی موفق و توانایی عمل کردن به‌طور اثربخش در وقایع آسیب‌زا است. تاب‌آوری، توانایی به‌دست آوردن مجدد تعادل درونی و عملکردی باثبات در شوک‌ها، ناملایمات یا شکست تعریف می‌شود. روان‌شناسان تاب‌آوری را مجموعه‌ای از اعمال تعریف می‌کنند که به افراد در جهت غلبه بر ناملایمات از طریق مسیر مثبتی از سازگاری پس از ناآرامی و استرس کمک می‌کند. براساس چنین تعریفی، تاب‌آوری صرفاً برون‌داد سازگاری مناسب در برابر ناملایمات‌ها نیست، بلکه فرآیندی است که هنگام مواجهه با تهدید مستمر یا بعد از تجربه کردن یک حادثه نامعمول و استرس‌زا اتفاق می‌افتد (Canetti et al, 2014: 506). یکی از عرصه‌هایی که مفهوم تاب‌آوری ملی نمود و مصداق می‌یابد، دستیابی به امنیت داخلی است.

امنیت داخلی نیز یکی از سطوح امنیت ملی است. در این سطح هرگونه اقدام، قصد و نیتی که با هدف سرنگونی، ضربه زدن و توقف توانایی‌های ملی در کشور صورت گیرد یا موجب بروز زمینه‌های عدم وفاداری در شهروندان و تبدیل آن به یک حرکت جمعی مخالف شود، به‌عنوان تهدید علیه امنیت داخلی اطلاق می‌شود (رضوی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۶۱۳). هرچند امنیت داخلی، خود بیشتر به حوزه‌های دیگری از امنیت تقسیم می‌شود، ولی باید یادآور شد که امنیت داخلی در درون یک حوزه ملت-دولت خود متأثر از امنیت فرد، امنیت رژیم، امنیت جامعه و امنیت در حوزه‌های دیگر است (هندیانی و پورغلامی، ۱۳۹۲: ۸۲). با اندک تأملی می‌توان دریافت که وضعیت و حالت امنیت داخلی متقوم به عوامل مقومی است که این عوامل در ایجاد انسجام سیاسی و اجتماعی و مدنی ملت و کشوری، از ضریب تأثیرگذاری بالایی برخوردار خواهند بود. طبیعی است که در صورت ایجاد تزلزل در این عوامل، وضعیت امنیت داخلی نیز متزلزل شده و ثبات سیاسی و اجتماعی درون آن ملت و نظام با خطرات جدی مواجه خواهد شد (زمانی، ۱۳۸۷: ۳۵). از برهه‌هایی که این رویکردهای تزلزلی، ملت ایران را تحت شعاع و چالش‌هایی قرار داد، دوران هشت ساله دفاع مقدس می‌باشد. از آنجا که یکی از ابعاد دفاع بعد امنیتی آن است، برقراری امنیت فراگیر برای سیاستمداران کشورهای درگیر جنگ و دفاع ناشی از آن، در صدر اولویت‌ها قرار دارد. در واقع مهم‌ترین عامل ضدامنیتی، جنگ محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، هویت و حیثیت یک کشور تا

حد بسیار زیادی با امنیت داخلی آن ارزیابی می‌شود. در حفظ امنیت داخلی، تشکیلات مختلفی سهم دارند. هنگامی که امنیت داخلی با تهدید، مخاطرات، ناملایمتی‌ها و تزلزلات مواجه می‌شود، بحث دفاع و سازوکارهای ناشی از آن به پیش می‌آید. بنابراین امنیت پیش‌زمینه تصمیم دفاعی است. کشور ایران با وجود تهدیدات و هم‌افزایی کشورهای قدرت‌طلب در دوران هشت ساله دفاع مقدس، توانست با تاب‌آوری‌های گوناگون و با استفاده از رویکردهای سخت و نرم بر روندهایی که ضد امنیت داخلی بود، فائق آید. از جمله این دستاورد، می‌توان به حفظ ارزش‌ها و ایدئولوژی‌های دین‌محور و ممانعت از تصرف اراضی اشاره کرد. صحیح است که کشور ایران در دوران دفاع مقدس افرادی را با شهادت و اسارت از دست می‌داد و با تحریم‌ها و مسائل ناشی از آن، چالشی پیش می‌رفت و با کارشکنی‌هایی دچار آسیب‌هایی هم شد، اما با استعانت از رویکرد نتیجه‌گرایی و سیستمی می‌توان به خوبی وجود امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس را استنباط کرد. پرواضح است با اینکه مفهوم امنیت داخلی دارای تعاریف و پژوهش‌های متعددی است، اما هنوز مرزهای مبهمی را در خود می‌بیند؛ بنابراین به نظر می‌رسد دستیابی به عوامل تاب‌آوری امنیت داخلی همواره برای تعریف، شناخت و مفهومی روشن و منسجم، آن را یاری می‌دهد. در این راستا، سؤالی اساسی به وجود می‌آید که آیا شکل‌گیری امنیت داخلی، ملزوم رعایت و بهره‌مندی از جنبه‌ها و ابزارهای سخت آن است؟ جواب صریح است، خیر. به عبارتی دیگر، از آنجا که یکی از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی انسانی، یافتن امنیت است و وی این امنیت را بیشتر در داخل مرز و بوم خود ارزیابی می‌کند، پردازش به امنیت داخلی موضوعیت می‌گیرد. همچنین این سؤال که آیا ایران در دوران دفاع مقدس امنیت داخلی داشت؟ را می‌توان با ارزیابی نتایج دفاع پاسخ داد. بررسی امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس از دو منظر کلی و ساده‌حائز اهمیت است: (۱) عبرت‌آموزی از گذشته و گذشتگان و (۲) به‌کارگیری عبرت‌ها و تجارب برای مواجهه با آینده. بهره‌مندی از این دو مهم می‌تواند حکمرانی‌ها را دستخوش تغییراتی بهینه کند. بنابراین جهت محقق شدن چشم‌اندازهای ناشی از این دو محور کلی و تدوین مأموریت‌ها، در این پژوهش هدف، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس می‌باشد. بنابراین، تاب‌آوری در جهت تحقق امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس با وجود معضلات درونی و نقش ارکان بیرونی اثبات شده به نظر می‌رسد.

مبانی نظری

تاب‌آوری:

ریشه کلمه‌ی Resilience (تاب‌آوری)، کلمه لاتین Resilio به معنی حالت ارتجاعی داشتن است که در قرن ۱۷ میلادی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت. بوم‌شناسان برای نخستین بار مفهوم کلی آن را بیش از ۳۰ سال پیش پذیرفتند. از آن زمان به بعد، این واژه برای مورد بلایای کوتاه‌مدت و پدیده‌های بلندمدت مانند تغییر آب و هوا مورد استفاده قرار گرفت (غیاثوند و عبدالشاه، ۱۳۹۴: ۸۲). در جدول شماره (۱)، به‌طور اجمالی مفهوم تاب‌آوری از دیدگاه‌های مختلف بیان شده است (موحد و طیبیان، ۱۳۹۸: ۱۱۲):

جدول ۱: تعاریف تاب‌آوری از دیدگاه‌های مختلف (موحد و طیبیان، ۱۳۹۸، ۱۱۲)

تعریف تاب‌آوری	اندیشمندان
شدت اختلالی که سیستم می‌تواند آن را جذب کند قبل از اینکه ساختار نظام از طریق تغییر متغیرها و فرآیندهایی که رفتار آن را کنترل می‌کنند، به ساختار متفاوتی تبدیل شود.	(Holling, 1996: 38)
در زمینه مدیریت بحران، تاب‌آوری به معنای مقاومت و یا سازگاری با فشارهای حاصل از بلایا و توانایی برای بازیابی سریع است.	(Miletti, 1999: 210)
تاب‌آوری یک سازمان، مرتبط است با عملکرد سازمان، پایداری اجزای آن و یا حتی توانایی آن برای حفظ یک حالت محیط زیستی پایدار.	(Adger, 2000: 348)
۱. میزان تخریب و زبانی که یک سازمان قادر است جذب کند، بدون آنکه از حالت عادی خارج شود؛ ۲. میزان توانایی یک سازمان برای سازماندهی مجدد خود در شرایط مختلف؛ ۳. میزان توانایی سازمان در ایجاد و افزایش ظرفیت یادگیری و تقویت سازگاری.	(Carpenter, et al., 2009: 13)
تاب‌آوری شهری به عنوان درجه، حد یا میزانی است که در آن حد شهرها قادر به تحمل تغییر هستند قبل از اینکه به مجموعه جدیدی از ساختارها و فرآیندها بازسازماندهی شوند.	(Alberti, et al., 2004: 241)
۱. میزان اختلالی که یک نظام می‌تواند جذب کند و همچنان در همان وضعیت اول باقی بماند؛ ۲. حد، یا درجه‌ای که در آن حد، نظام (در نبود سازماندهی که از طریق عوامل خارجی اعمال می‌شود) قادر به خودسازماندهی است؛ ۳. حد، یا درجه‌ای که در آن حد، نظام می‌تواند ساخته شود، یا ظرفیت آن برای یادگیری و انطباق افزایش یابد.	(Folke, et al., 2004: 558)

(ISDR, 2005: 4)	ظرفیت یک شبکه، جامعه یا اجتماع در معرض خطرات برای سازگار شدن، مقاومت کردن یا تغییر دادن برای رسیدن به سطح قابل قبولی از عملیات و ساختار و ادامه آن. این موضوع به‌وسیله درجه‌ای که نظام اجتماعی قادر به سازماندهی و افزایش ظرفیت، آموختن از بلایای گذشته و بهبود خودش است، تعیین می‌شود.
-----------------	---

امنیت داخلی:

طبق تعریف امنیت داخلی، مردم نقش محوری در مباحث امنیتی دارند و مجذوب کردن و رضایتمندی مردم، شاخص مهمی برای سنجش امنیت داخلی محسوب می‌شود (رضوی‌نژاد و رزاقی، ۱۳۹۷: ۱۰۱). امنیت در بُعد داخلی، محافظت کشور در مقابل پدیده‌هایی نظیر وقوع بحران‌های داخلی، هرج و مرج، افزایش خشونت، بی‌ثباتی سیاسی و همچنین ایجاد فضای مناسب در جهت افزایش اقتدار ملی است (مختاری و زهدی گهرپور، ۱۳۹۲: ۵۸). امنیت داخلی از حیث منبع، جهت و نوع تهدید به داخل مرزهای کشور مربوط می‌شود و عمدتاً امنیت اجتماعی، آرامش، صمیمیت، وحدت و آشتی ملی، هماهنگی نیروهای سیاسی، ثبات و قرار سیاسی و اجتماعی، بقای سیستم سیاسی و حکومت، مناسبات پایدار و حسنه حکومت و ملت و نظایر آن را در بر می‌گیرد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۴: ۳۲۹). از این جهت، امنیت داخلی بیش از هر چیز دیگری ناظر بر امنیت مردمان یک کشور است که تحت یک حاکمیت مشخص و معین زندگی می‌کنند (زمانی، ۱۳۸۷: ۳۵). امنیت داخلی بخشی از امنیت ملی است، با این تفاوت که بیشتر معطوف به عملکرد احزاب، گروه‌های داخلی، ساختارها و توانایی درونی کشور است (ساوه درودی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲). به عبارت دیگر، امنیت داخلی به برقراری نظم و آرامش و ایمنی در داخل سرزمین و حوزه حاکمیت یک کشور مربوط می‌شود و در تعریف آن گفته‌اند: «حالتی که طی آن شهروندان و حکومت برای برخورداری از کلیه حقوق قانونی، شرعی و عرفی خود با مانعی روبرو نشوند». حالتی که به موجب آن جامعه‌ای فارغ از فشارها و نابسامانی‌های داخلی بوده و در آن تفوق نظم و قانون و یکپارچگی توأم با مشارکت مردمی در جهت تأمین ارزش‌های بنیادی، رفاه اجتماعی و امنیت به چشم می‌خورد (حشمتی جدید و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۶).

دفاع مقدس:

دفاع مقدس یکی از مقاطع بسیار درخشان انقلاب اسلامی و بافتخار برای ملت ایران است و از جنبه‌های گوناگون تاکنون مورد بررسی قرار گرفته است. تجربه دوران هشت ساله جنگ تحمیلی،

بزرگ‌ترین حادثه تاریخ‌ساز کشور پس از انقلاب اسلامی است. این جنگ تنها رویدادی بود که کشور به لحاظ جغرافیایی یک وجب از خاک خود را از دست نداد. تا پیش از این، در جنگ‌های سابق، تجربه تلخ ناکامی‌ها و شکست‌ها به همراه از دست دادن بخش‌های زیادی از سرزمین، افزون بر خسران‌های بزرگ جغرافیایی، پیامدهای زیان‌بار و دامنه‌داری بر غرور و روحیه ملی ایرانیان گذاشته بود که تا پیروزی انقلاب اسلامی نیز ادامه داشت. از این‌رو، شکست رژیم بعث و حامیانش در تجزیه خاک کشور و همچنین پیروزی انقلاب اسلامی نقطه عطفی در تاریخ ملی ما محسوب می‌شود. از این‌رو، حفظ و انتقال فرهنگ و معارف دوران دفاع مقدس یکی از دغدغه‌های رهبران و مدیران سیاسی کشور است (مرادپیری، ۱۳۹۵: ۵۸). دوران هشت سال دفاع مقدس و مقاومت رزمندگان ایرانی در صحنه نبرد، تداعی‌کننده یکی از زیباترین جلوه‌های تاریخ تمدن بشر است که در آن حماسه ایثار، گذشت و جهاد و شهادت جلوه‌گر بوده است، این ویژگی‌های ارزشمند رفتاری موجب شکل‌گیری فرهنگ دفاع مقدس شد و در حقیقت، این فرهنگ معنوی بود که رمز پیروزی جمهوری اسلامی ایران در طول انقلاب و پس از آن به‌شمار می‌رود (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۱). بنابراین بررسی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس، خود یکی از ابعاد فرهنگ‌ها و ویژگی‌های دفاع مقدس می‌باشد.

پیشینه تحقیق

کشیشیان سیرکی (۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان "تأثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت ملی در دوران دفاع مقدس" را با روش تاریخی و با استفاده از ابزار اسنادی و منابع کتابخانه‌ای مورد ارزیابی قرار داد. یافته‌های به‌دست آمده از این مطالعه بیانگر وجود رابطه‌ای مستقیم و معنادار میان سرمایه اجتماعی و امنیت ملی به‌خصوص در بُعد داخلی، در مطالعه موردی دفاع مقدس است. از نظر وی، توجه به عمق و شعاع این ارتباط با تمرکز بر سرمایه اجتماعی بیش از سایر سرمایه‌ها به خوبی می‌تواند بر مشکلات و مصائب اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی کنونی کشور فائق آید.

یوسفی و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان "بررسی تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا. ایران" با روش توصیفی (از نوع همبستگی) و از نظر شیوه گردآوری داده‌ها کمی - کیفی در جامعه آماری‌ای از افراد مطلع از مسائل و وضعیت امنیت ملی دوران دفاع و آینده کشور، مورد ارزیابی قرار دادند. ۱۶ نفر در قالب نمونه آماری نظرات متفاوت داشتند و در

حوزه‌های آینده‌پژوهی، امنیت ملی و دفاع مقدس در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی به‌طور هم‌زمان تسلط داشتند. نتایج حاکی از آن بود که سرمایه فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس در آینده امنیت ملی اثرگذار بودند. همچنین تفاوت معناداری در متغیر آینده امنیت ملی، میزان سرمایه اجتماعی و فرهنگی دفاع مقدس و ابعاد آن در میان وضعیت موجود و آینده وجود نداشت. بنابراین امنیت آینده در گرو امنیت دوران دفاع مقدس می‌باشد.

شعبانی اصل و پاشایی هولاسو (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان "شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره" و با بهره‌گیری از جامعه آماری نخبگان دانشگاهی آشنا با مفهوم امنیت ملی انجام دادند. نتایج به این قرار شد که عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی به‌ترتیب شامل: عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، عوامل امنیتی و عوامل طبیعی می‌باشند.

کریمی و نوذری (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان "نقش عشایر استان ایلام در دفاع و امنیت مرزی استان در دوران هشت ساله دفاع مقدس" با روش توصیفی، تحلیلی و پیمایشی و با بهره‌گیری از اسناد کتابخانه‌ای و مصاحبه با فرماندهان، بزرگان طوایف و افراد مؤثر در سازماندهی و حضور عشایر به صورت تیمی انجام دادند. در نهایت، نتیجه گرفتند که نقش عشایر استان ایلام به‌موقع، مهم، مثبت و اثرگذار در امنیت مرزی استان و دفاع مقدس بوده است.

شکاف مطالعاتی در مقایسه با پژوهش‌های دیگر، نشان از آن دارد که هدف پژوهش حاضر را هیچ‌یک از آن پژوهش‌ها ندارند. لذا پژوهش‌ها به بررسی عوامل ژئوپلیتیکی امنیت داخلی فارغ از در نظر گرفتن دوران دفاع مقدس، صرفاً به بررسی ابعاد اجتماعی و فرهنگی دفاع مقدس و امنیت ملی فارغ از بررسی جنبه‌های دیگر و اثرگذار، بررسی امنیت آینده و امنیت مرزی می‌پردازند. اما پژوهش حاضر سعی دارد به جنبه‌ای از امنیت در قالب امنیت داخلی دوران دفاع مقدس که بازه زمانی مشخصی دارد، پردازد و همچنین عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس را شناسایی و اولویت‌بندی کند. پژوهش از حیث اینکه به تاب‌آوری و عوامل مؤثر آن در امنیت داخلی دوران دفاع مقدس می‌پردازد و به جای رویکردهای آینده‌نگرانه پژوهش‌های معمول، گذشته را بررسی و ملاک و سرلوحه آینده قرار می‌دهد، دارای نوآوری است.

روش تحقیق

فرآیند تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP) عبارتست از فازی‌سازی روش AHP کلاسیک با استفاده از اعداد و محاسبات فازی. بنابراین هنگامی که اولویت‌ها عدم اطمینان و عدم دقت را نشان می‌دهند، اعداد قطعی و دقیق برای نشان دادن قضاوت زمانی خیلی مناسب نیست. در جهت مقابله با ابهام، اعداد فازی مثلثی و AHP در روش فازی برای حل تصمیم‌گیری مسائل ادغام شده‌اند. این روش که مبتنی بر میانگین حسابی نظرات خبرگان و روش نرمال‌سازی ساعتی و با استفاده از اعداد مثلثی فازی توسعه داده شده است، مورد استقبال محققان قرار گرفته است. به‌منظور کسب نظرات خبرگان (فرماندهان وقت یا مسئولان حاضر که در جبهه‌های دفاع مقدس تجربه ارزنده داشتند) در ماتریس مقایسه‌های زوجی با استفاده از پرسشنامه به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته می‌شود. پرسشنامه‌ها طوری طراحی می‌شوند که به پاسخ‌دهندگان این امکان را بدهند که با مقایسه زوجی معیارها و زیرمعیارها در گروه خودشان، اهمیت هر یک از آن‌ها را مشخص کنند. برای سنجش روایی پرسشنامه، از نظرات خبرگان دانشگاهی در حوزه دفاع مقدس و فرماندهان فارغ‌التحصیل دوره دعا بهره برده می‌شود.

همچنین به‌منظور سنجش پایایی پرسشنامه، از نرخ ناسازگاری گاگوس و بوچر (۱۹۹۸) استفاده می‌شود. بنابراین مواردی قابل پژوهش می‌باشند که نرخ ناسازگاری کمتر از ۰/۱ را دارا باشند. به همین روی، اگر نرخ ناسازگاری را بالای ۰/۱ نشان دهد، باید با تجدیدنظر در نتایج از خبرگان خواسته شود مجدداً ماتریس‌ها را تکمیل کنند. پس از جمع‌آوری پاسخ‌های خبرگان در قالب گویه‌های کلامی، بایستی پاسخ‌های مذکور به مقیاس فازی تبدیل شوند. مقیاس مورد استفاده در این پژوهش، مقیاس فازی ۹ تایی (ماتریس مقایسه زوجی) است که کائول و ورما براساس مقیاس ساعتی (جدول ۲) پیشنهاد کرده‌اند.

به‌صورت کلی و پایه‌ای اعداد فازی مثلثی به‌صورت (l, m, u) ارائه می‌شود که پارامترهای m, l و u به‌ترتیب کوچک‌ترین مقدار ممکن مورد انتظار، مقدار محتمل‌تر مورد انتظار و بیشترین مقدار ممکن مورد انتظار می‌باشند، بنابراین می‌توان گفت:

$$\mu\left(\frac{x}{M}\right) = \begin{cases} 0 & x < l \\ \frac{x-l}{m-l} & l \leq x \leq m \\ \frac{u-x}{u-m} & m \leq x \leq u \\ 0 & x > u \end{cases} \quad (1)$$

فرض کنید مجموعه‌ای از ترجیحات تصمیم‌گیران در مورد یک شاخص نسبت به دیگر شاخص‌ها باشد. ماتریس مقایسات زوجی به صورت رابطه (۲) تشکیل می‌شود:

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} 1 & \tilde{P}_{12} & \tilde{P}_{1n} \\ \tilde{P}_{21} & 1 & \tilde{P}_{2n} \\ \tilde{P}_{n1} & \tilde{P}_{n2} & 1 \end{bmatrix} \quad (2)$$

که n تعداد عناصر مرتبط در هر سطر است. ارزش مقایسات فازی شاخص i به هر شاخص، از رابطه (۳) به دست می‌آید:

$$\tilde{r}_i = \left(\prod_{j=1}^n \tilde{P}_{ij} \right)^{1/n} \quad i = 1, 2, 3, \dots, n \quad (3)$$

برای وزن فازی i آمین شاخص، یک عدد فازی مثلثی لازم است که به صورت رابطه (۴) محاسبه می‌شود:

$$w_i = r_i \otimes (r_1 \oplus r_2 \oplus \dots \oplus r_m)^{-1} \quad (4)$$

بعد از محاسبه فاکتورهای وزن فازی، به وسیله فرمول (۵) وزن‌ها دیفازی شده و سپس نرمال می‌شوند:

$$w_{crisp} = \frac{l + 2m + u}{4} \quad (5)$$

در این پژوهش جهت محاسبه وزن در مقایسات زوجی، از عبارات کلامی و اعداد فازی مثلثی مندرج در جدول (۲) استفاده شده است.

جدول ۲: عبارات کلامی و اعداد فازی جهت وزن‌دهی به معیارها

کد	اولویت‌ها	معادل فازی اولویت‌ها		
		حد پایین (l)	حد متوسط (m)	حد بالا (u)
۱	اهمیت یکسان	۱	۱	۱

۲	یکسان تا نسبتاً مهم‌تر	۱	۲
۳	نسبتاً مهم‌تر	۲	۳
۴	نسبتاً مهم‌تر تا اهمیت زیاد	۳	۴
۵	اهمیت زیاد	۴	۵
۶	اهمیت زیاد تا بسیار زیاد	۵	۶
۷	اهمیت بسیار زیاد	۶	۷
۸	بسیار زیاد تا کاملاً مهم‌تر	۷	۸
۹	کاملاً مهم‌تر	۸	۹

سؤالات تحقیق

از آنجا که هدف در این پژوهش، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دوران دفاع مقدس با تکنیک سلسله مراتبی فازی می‌باشد، بنابراین دو سؤال ذیل دغدغه پژوهشگران می‌باشد:

- عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس با روش FAHP کدامند؟
- عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس با روش FAHP دارای چه اولویتهایی می‌باشند؟

یافته‌ها

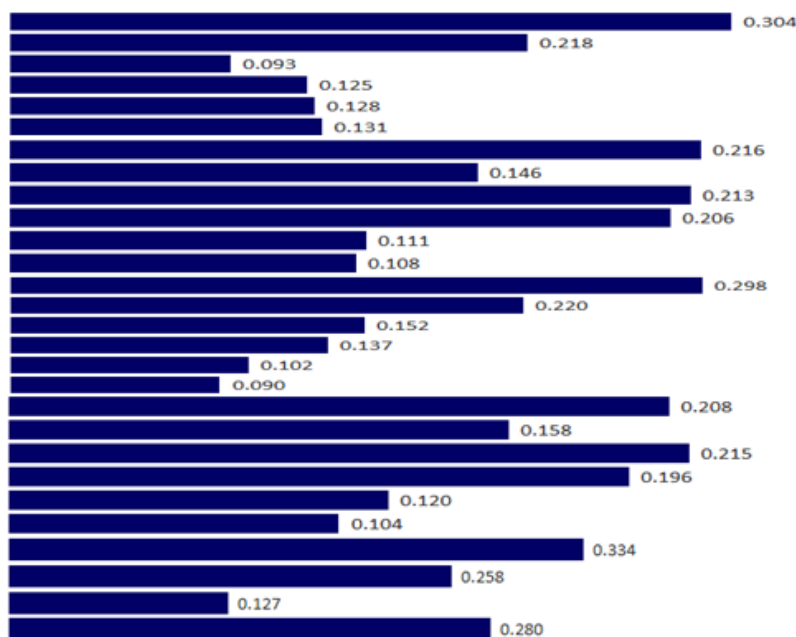
در پاسخ به پرسش اول این پژوهش، بیش از ۱۰۰ عامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس شناسایی شدند، اما براساس نرخ‌های سازگاری و روایی خبرگان، تنها ۲۸ مورد قابل ارزیابی می‌باشند. در جدول (۳) این عوامل بدون ترتیب خاصی نمایش داده می‌شوند:

جدول ۳: شناسایی عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس

ردیف	عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دوران دفاع مقدس
۱	قدرت بالای بسیج‌گری امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و رهبری ایشان
۲	میل به یادگیری و آموزش و ارتقاء مهارت‌ها
۳	آموزه‌های اسلام ناب
۴	حمایت‌های کلامی
۵	حس تکلیف شرعی
۶	خودباوری و اعتماد به نفس
۷	ترجیح منافع ملی بر منافع شخصی

۸	پیروی از الگوی جهاد کبیر پیامبر (ص) و اهل بیت (علیه السلام)
۹	توسل خالصانه
۱۰	تحکیم بنیان خانواده و ناموس‌پرستی
۱۱	نقش مساجد
۱۲	عدم پیروی از امیال نفسانی
۱۳	مصلحت‌گرایی، عقلانیت و تدبیر
۱۴	مسئولیت‌پذیری، همیاری و ایثار
۱۵	مشارکت و ممانعت از اختلاف‌انگیزی قومی و قبیله‌ای
۱۶	تفکر ارتقاء وحدت ملی
۱۷	رشد باورهای دینی و ماهیت دین محوری
۱۸	نقش سرمایه انسانی جوان، عشایر و زنان فعال
۱۹	خلق و تداعی زیبایی‌های کربلا
۲۰	شکوفایی استعداد و خلاقیت‌ها
۲۱	قاطعیت در تصمیمات و اقتدار درون‌زا
۲۲	توکل و اعتقادات غنی
۲۳	حضور داوطلبانه مردم عادی و میل به شهادت‌طلبی
۲۴	استکبارستیزی و آگاهی موقعیتی از توطئه دشمنان
۲۵	دستورات صریح و کارساز فرماندهان
۲۶	بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و پتانسیل موجود به صورت بهینه
۲۷	مدیریت ریسک صحیح
۲۸	گرایش به تفکر بسیجی

پس از شناسایی عوامل، جهت دقت بیشتر عوامل فازی‌زدایی می‌شوند. معیارها با نماد C نمایش داده می‌شوند. توضیح آنکه نماد C1 معیار اول و نماد C28 معیار آخر (بدون اولویت‌بندی و صرفاً نمایش وزن‌های اولیه) محسوب می‌شوند. بنابراین نتایج فازی‌زدایی عوامل (معیارها) به صورت گرافیکی نمایش داده می‌شوند.

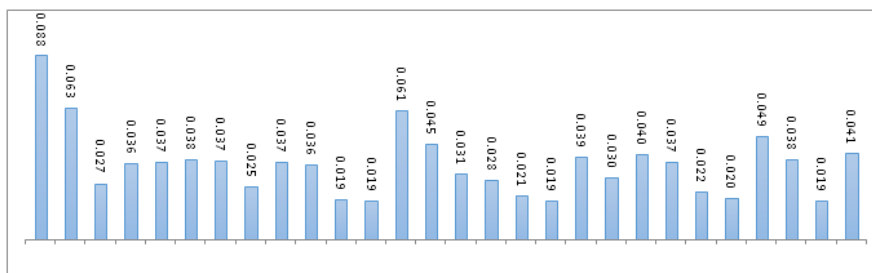

شکل ۱: نمایش گرافیکی مقادیر فازی شده عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس از عوامل نهایی شناسایی شده، پس از فازی‌زدایی وزن‌های اولیه و جهت دستیابی به وزن‌های نهایی و رتبه نهایی آن معیار در قالب جدول تعیین اولویت‌های نهایی (جدول ۴) رونمایی می‌شود.

جدول ۴: تعیین اولویت نهایی عوامل مؤثر تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس

رتبه	وزن نهایی	وزن اولیه	نماد	عوامل مؤثر تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس
۱	۰/۰۸۸	۰/۳۰۴	C1	قدرت بالای بسیج‌گری امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و رهبری ایشان
۲	۰/۰۶۳	۰/۲۱۸	C2	دستورات صریح و کارساز فرماندهان
۲۰	۰/۰۲۷	۰/۰۹۳	C3	استکبارستیزی و آگاهی موقعیتی از توطئه
۱۵	۰/۰۳۶	۰/۱۲۵	C4	رشد باورهای دینی و ماهیت دین محوری
۱۲	۰/۰۳۷	۰/۱۲۸	C5	عدم پیروی از امیال نفسانی
۱۰	۰/۰۳۸	۰/۱۳۱	C6	مشارکت و ممانعت از اختلاف‌انگیزی قومی و قبیله‌ای
۱۱	۰/۰۳۷	۰/۲۱۶	C7	قاطعیت در تصمیمات و اقتدار درون‌زا
۲۱	۰/۰۲۵	۰/۱۴۶	C8	گرایش به تفکر بسیجی

۱۳	۰/۰۳۷	۰/۲۱۳	C9	نقش مساجد
۱۶	۰/۰۳۶	۰/۲۰۶	C10	نقش سرمایه انسانی جوان، عشایر و زنان فعال
۲۵	۰/۰۱۹	۰/۱۱۱	C11	مدیریت ریسک صحیح
۲۷	۰/۰۱۹	۰/۱۰۸	C12	خلق و تداعی زیبایی‌های کربلا
۳	۰/۰۶۱	۰/۲۹۸	C13	ترجیح منافع ملی بر منافع شخصی
۵	۰/۰۴۵	۰/۲۲۰	C14	آموزه‌های اسلام ناب
۱۷	۰/۰۳۱	۰/۱۵۲	C15	حضور داوطلبانه مردم عادی و میل به شهادت‌طلبی
۱۹	۰/۰۲۸	۰/۱۳۷	C16	مصلحت‌گرایی، عقلانیت و تدبیر
۲۳	۰/۰۲۱	۰/۱۰۲	C17	حمایت‌های کلامی
۲۸	۰/۰۱۹	۰/۰۹۰	C18	بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و پتانسیل موجود به صورت بهینه
۸	۰/۰۳۹	۰/۲۰۸	C19	توکل و اعتقادات غنی
۱۸	۰/۰۳۰	۰/۱۵۸	C20	شکوفایی استعداد و خلاقیت‌ها
۷	۰/۰۴۰	۰/۲۱۵	C21	پیروی از الگوی جهاد کبیر پیامبر (ص) و اهل بیت (علیه السلام)
۱۴	۰/۰۳۷	۰/۱۹۶	C22	مسئولیت‌پذیری، همبازی و ایثار
۲۲	۰/۰۲۲	۰/۱۲۰	C23	خودباوری و اعتماد به نفس
۲۴	۰/۰۲۰	۰/۱۰۴	C24	حس تکلیف شرعی
۴	۰/۰۴۹	۰/۳۳۴	C25	تحکیم بنیان خانواده و ناموس‌پرستی
۹	۰/۰۳۸	۰/۲۵۸	C26	توسل خالصانه
۲۶	۰/۰۱۹	۰/۱۲۷	C27	تفکر ارتقاء وحدت ملی
۶	۰/۰۴۱	۰/۲۸۰	C28	میل به یادگیری، آموزش و ارتقاء مهارت‌ها

شکل ۲: نمایش گرافیکی اولویت‌های نهایی عوامل مؤثر تاب‌آوری امنیت داخلی دفاع مقدس

نمایش اولویت‌بندی معیارها، در شکل (۲) به ترتیب از چپ (C1) به راست (C28) می‌باشد؛ لذا فارغ از این، آنچه هدف نهایی پژوهش می‌باشد رتبه نهایی معیار می‌باشد. بنابراین با توجه به ضرب وزن‌های اولیه و ثانویه، وزن نهایی و رتبه نهایی تعیین می‌شود. ستون رتبه در جدول (۴) گویای این امر است. نتایج رتبه‌بندی حاکی از آن است که به ترتیب، قدرت بالای بسیج‌گری امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و رهبری ایشان، دستورات صریح و کارساز فرماندهان، ترجیح منافع ملی بر منافع شخصی، تحکیم بنیان خانواده و ناموس پرستی، آموزه‌های اسلام ناب، میل به یادگیری، آموزش و ارتقاء مهارت‌ها، پیروی از الگوی جهاد کبیر پیامبر (ص) و اهل بیت (علیه السلام)، توکل و اعتقادات غنی، توسل خالصانه، مشارکت و ممانعت از اختلاف‌انگیزی قومی و قبیله‌ای، قاطعیت در تصمیمات و اقتدار درون‌زا، عدم پیروی از امیال نفسانی، نقش مساجد، مسئولیت‌پذیری، همیاری و ایثار، رشد باورهای دینی و ماهیت دین‌محوری، نقش سرمایه انسانی جوان، عشایر و زنان فعال، حضور داوطلبانه مردم عادی و میل به شهادت‌طلبی، شکوفایی استعداد و خلاقیت‌ها، مصلحت‌گرایی، عقلانیت و تدبیر، استکبارستیزی و آگاهی موقعیتی از توطئه، گرایش به تفکر بسیجی، خودباوری و اعتماد به نفس، حمایت‌های کلامی، حس تکلیف شرعی، مدیریت ریسک صحیح، تفکر ارتقاء وحدت ملی، خلق و تداعی زیبایی‌های کربلا، بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود به صورت بهینه، از جمله عوامل مؤثر در تاب‌آوری امنیت داخلی در دوران دفاع مقدس می‌باشند. بنابراین وجود رهبری خدمتگذار و تعالی‌خواه و همچنین پیروانی مؤثر، فعال (نه منفعل) و پویا می‌توانند بستر امنیت داخلی را در یک مرز و بوم فراهم سازند یا مدل‌های امنیت‌زا را ارتقاء بخشند. پرواضح است که این رویکرد همکارانه در گرو تعلقات دینی طرفین می‌باشد که زمینه را برای هم‌افزایی آن‌ها در هر عرصه فزونی می‌بخشد و این‌گونه روابط تعاملی و تعاونی سبب به‌وجود آمدن حمایت از نقش‌های ثالثی، مانند مشارکت و ممانعت از اختلاف قومی و قبیله‌ای، شکوفایی استعدادها و بروز خلاقیت و میل به یادگیری می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

مطالعات زیادی درباره دفاع مقدس انجام شده است، اما آنچه که مطالعه شده و از گنج دفاع مقدس نمایان شده است، بسیار تا بسیار جای عبرت‌آموزی دارد و باید همچنان بر روی این موضوع مطالعه کرد. تعریف ما از دفاع مقدس، جدا نشدن حتی یک وجب از خاکمان و حفظ عزت و

سربلندی خود و همچنین پایدار نگه‌داشتن پرچم ایران است. یکی از عرصه‌های مطالعاتی و عناصر عزتمندی آن دوران، وجود امنیت داخلی است. واضح است که عناصری مانند مقاومت، ایستادگی، ایثار و شهادت که در طول جنگ تحمیلی اتفاق افتاد، صحنه‌های زیبایی را در تاریخ ما به یادگار گذاشت که موجب ارتقاء امنیت، عزت و اقتدار ملی شد. اما این نگاه تا حدودی کلان و کلی است و در کلیت این عوامل، عواملی دیگر نهفته است و یا عواملی این عوامل را پشتیبانی می‌کنند. به همین روی، تاب‌آوری عوامل مؤثر در امنیت داخلی دوران دفاع مقدس موضوعیت می‌گیرد. با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، در رأس این عوامل تاب‌آور، قدرت و مدیریت امام خمینی (رحمه‌الله علیه) دیده می‌شود. دفاع مقدس با درایت امام راحل (رحمه‌الله علیه) و به برکت ایستادگی و مقاومت ملت به نماد پایداری، عزت، پایمردی، رشادت، ایثار و شهادت ایران مبدل شد. بزرگ‌ترین نقطه قوت ایران در دوران دفاع مقدس، وجود رهبری معنوی، پرجاذبه، دوراندیش، شجاع، توانمند و باحکمتی بود که مردم او را از صمیم قلب دوست داشتند و توانسته بود به‌عنوان نقطه‌ی اتکا و توانمندی روحی ملت ایران عمل کند. در ایران اسلامی نیز در جنگ تحمیلی، شخصیت عرفانی و حماسی حضرت امام (رحمه‌الله علیه) از ایشان رهبر و فرمانده‌ای بی‌نظیر در دوران دفاع مقدس ساخته بود که نگرش، آموزه‌ها و سیره ایشان تأثیر عمیق انکارناپذیری بر روحیه ملت و رزمندگان و آمادگی‌های آنان در برابر دشمنان داشت. عشق و محبت وصف‌ناپذیر آحاد ملت و رزمندگان اسلام به ایشان، از باورهای دینی آنان سرچشمه می‌گرفت. حضرت امام (رحمه‌الله علیه) جنگ تحمیلی را به دفاعی مقدس و حماسه‌ای باشکوه برای ملت ایران مبدل کرد. ایشان انسان‌های فراوانی را از چارچوب جهان مادی خارج ساخت و با الهام از تعالیم و آموزه‌های غنی دینی و سیره پیشوایان معصوم (علیه السلام)، آن‌ها را برای میدان نبرد با دشمنان آماده ساخت و اعجاب و شگفتی سیاستمداران و نظامیان دنیا را برانگیخت. امام (رحمه‌الله علیه) با برخورداری از جایگاه مرجعیت دینی و قدرت الهی در نقش رهبری انقلاب ظاهر شدند و بر این اساس بنیاد اسلامی و معیارهای سیاسی خاص خود را بدون خشونت گروه‌های مختلف فکری، حول محور مکتب اسلام بسیج کردند و چهره بسیج عمومی گسترده‌ای را به نمایش گذاشتند. بنابراین وجود رهبر در ایجاد، استقرار و طراحی امنیت داخلی حائز اهمیت است. با توجه به اینکه بسیاری از اتفاقات مانند شهادت و دستورات کارساز فرماندهان، از قشر جوان آن دوران ناشی می‌شد و به عبارتی مسئولان امروزی، جوانان دیروز هستند، اعتماد به جوانان ماهیتی راهبردی دارد. اعتماد به نسل جوان، تجربه‌ای است که انعکاس آن را در مسیر پرافتخار گذشته می‌توان دید. اقدامات

و تأکيدات عملی و علنی رهبر انقلاب نیز به روشنی مشخص‌کننده مسیر اجرایی این مهم برای امروز و فرداست؛ روش اجرایی این موضوع در گام دوم انقلاب، خطی علنی است که رهبر معظم انقلاب اسلامی آن را ترسیم کرده‌اند، اما گویا برخی نمی‌خواهند یا نمی‌توانند آن را درک کرده و شرایط عمل به آن را فراهم سازند. بی‌شک اعتماد به جوانان و سپردن امور به آنها ترسی ندارد؛ دوران دفاع مقدس نشان داد در صحنه عمل، این جوانان هستند که در هر لباس و پیشه‌ای، مغز متفکر امور هستند. نقش دین و انقلاب اسلامی برگرفته از مکتب حسینی و زیبایی‌های عاشورا در ابعاد مختلف دفاع مقدس از جمله تاب‌آوری‌های امنیت داخلی متبلور است و ایثار، شهادت و مقاومت در دوران هشت سال جنگ تحمیلی با رشد باورهای دینی قوت گرفت و به همین دلیل، حفظ دین خدا تجلی یافت. این دین و تعلقات ناشی از آن اعم از توکل و توسل به‌عنوان عوامل تاب‌آور امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران، در دوران دفاع تبلور یافت و از خانواده تا کشور را ایمن کرد. بنابراین پیشنهاد می‌شود:

- هوشمندسازی روایت‌گری دفاع مقدس در بسترها و پلتفرم‌های نوین جهت بهره‌گیری از آموزه‌ها محقق شود.
- مدل‌سازی و شبیه‌سازی‌هایی جهت شناسایی نقاط قوت و ضعف، فرصت و تهدید با تکیه بر عوامل تاب‌آور امنیت داخلی دفاع مقدس در مواجهه با آینده انجام شود.
- کارگاه‌های انتقال تجربه و مدیریت دانش دفاع مقدس، ایجاد و دایر و مستمر دنبال شود.

منابع

- ایزدی، مصطفی؛ پیری، هادی مراد؛ حاتمی، حمیدرضا و سهرابی، حسین (۱۳۹۶). ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها. سیاست دفاعی، ۲۵(۹۹)، ۱۱۹-۱۵۲.
- پیری، هادی مراد (۱۳۹۵). راهبرد سیاستگذاری فرهنگی در زمینه علوم و معارف دفاع مقدس به منظور حفظ و انتقال آن به نسل‌های آینده. جامع دفاع مقدس، ۱(۱)، ۷۷-۵۷.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۴). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد: پاپلی.
- حشمتی جدید، مهدی؛ نقره‌ای، فرهاد و حسن‌زاده، محمد (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد گروه‌های قومی و مذهبی در امنیت داخلی استان سیستان و بلوچستان (با تأکید بر گروه‌های قومی و مذهبی شهرستان سراوان). سیاست دفاعی، ۲۴(۹۶)، ۱۴۱-۱۸۲.
- رضوی‌نژاد، سید امین و رزاقی، جواد (۱۳۹۷). مدل مطلوب اجرا و ارزیابی در سیاستگذاری امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران. خط‌مشی‌گذاری در مدیریت، ۹(۲۹)، ۱۰۱-۱۱۸.
- رضوی‌نژاد، سید امین (۱۳۹۸). طراحی مدل راهبردی سیاستگذاری امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، ۲۶(۹۷)، ۴۰۹-۴۴۴.
- زمانی، رضا (۱۳۸۷). کارکردهای بسیج در امنیت داخلی (با تأکید بر کارکردهای نرم‌افزاری). مطالعات بسیج، ۱۱(۴۱)، ۵۳-۳۱.
- ساوه درودی، مصطفی؛ رفعتی، حمیدرضا و روزبهنایی، احمدرضا (۱۳۹۱). نقش جریان فکری-سیاسی لیبرال در امنیت داخلی ج.ا. ایران. امنیت‌پژوهی، ۱۱(۳۹)، ۲۹-۴۶.
- شعبانی اصل، محمدرضا و پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۶). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (MCDM). جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، ۷(۲۳)، ۳۹-۶۰.
- غیاثوند، ابوالفضل و عبدالشاه، فاطمه (۱۳۹۴). شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی. روند، ۲۲(۷۱)، ۱۰۶-۷۹.
- کریمی، محسن و نوذری، فضل‌الله (۱۳۹۵). نقش عشایر استان ایلام در دفاع و امنیت مرزی استان (دوران هشت ساله دفاع مقدس). مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۱(۱)، ۱۲۳-۱۴۳.
- کشیشیان سیرکی، گارنیه (۱۴۰۰). تأثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت ملی در دوران دفاع مقدس. مطالعات دفاع مقدس، ۷(۱)، ۲۹-۵۳.
- مختاری، رضا و زهدی گهرپور، محمد (۱۳۹۲). منابع تنش و تهدید مرز ایران و ترکمنستان و آثار آن بر امنیت داخلی و روابط ژئوپلیتیکی دو کشور. علوم و فنون مرزی، ۴(۴)، ۵۳-۷۴.
- موحد، سپیده و طیبیان، منوچهر (۱۳۹۸). تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر. مطالعات شهری، ۹(۳۳)، ۱۰۹-۱۲۶.

هندیانی، عبدالله و پورغلامی، محمدرضا (۱۳۹۲). بررسی نقش جغرافیا در امنیت ملی. علوم و فنون مرزی، ۴(۲)، ۶۹-۹۱.

یوسفی، اشکان؛ کشاورز ترک، عین‌الله و نهادی، هادی (۱۳۹۸). بررسی تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا. ایران. راهبرد دفاعی، ۱۷(۶۶)، ۶۹-۹۶.

- Adger, W. N. (2000). "Social and ecological resilience: are they related?", *Progress in human geography*, 24: 347-364.
- Alberti, M., & Marzluff J. M. (2004). "Ecological resilience in urban ecosystems: linking urban patterns to human and ecological functions", *Urban ecosystems*, 7: 241-265.
- Canetti, D., Waismel-Manor, I., Cohn, N., & Rapaport, C (2014). "What Does National Resilience Mean in a Democracy? Evidence from the United States and Israel". *Armed Forces & Society*. Vol 40. No 3. PP:504-520.
- Carpenter, S. R., et al. (2005). "Surrogates for resilience of social-ecological systems", *Ecosystems* 8(8): 941-944.
- Carpenter, S. R., et al. (2009). "Resilience: accounting for the noncomputable", *Ecology & society*, 14: 13.
- Folke, C., et al. (2002). "Resilience and sustainable development: building adaptive capacity in a world of transformations." *AMBIO, A journal of the human environment*, 31(5): 437-440.
- Folke, C., et al. (2004). "Regime shifts, resilience, and biodiversity in ecosystem management", *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 35: 557-581.
- Holling, C. S. (1973). "Resilience and stability of ecological systems", *Annual review of ecology and systematics*:1-23.
- Holling, C. S. (1996). "Engineering resilience versus ecological resilience", *Engineering within ecological constraints*: 31-44.
- ISDR, UN. (2005). "Hyogo framework for action 2005-2015: building the resilience of nations and communities to disasters", In Extract from the national report of the World Conference on Disaster Reduction (A/CONF. 206/6).
- Miletti, D. (1999). "Disasters by design: A reassessment of natural hazards in the United States", Washington, DC: Joseph Henry Press.